

ODNOSI BOSANSKOG EJALETA I CRNE GORE U DOBA ŠĆEPANA MALOG IZ VIZURE CRNOGORSKE HISTORIOGRAFIJE

Apstrakt: Autor u radu analizira poglede crnogorske historiografije na odnose Bosanskog ejaleta i Crne Gore u periodu od 1767-1773. godine. Odnosi Bosanskog ejaleta i Crne Gore iz vremena Šćepana Malog, odvijali su se u periodu kada je Porta Crnu Goru još uvijek smatrala dijelom svoje teritorije, a pripadnike crnogorskih plemena svojim poreskim obveznicima. Specifičnost položaja Crne Gore od pojave mitropolita Danila Petrovića, ukazivala je na činjenicu da je pravoslavno stanovništvo s tog prostora započelo odbijati redovno plaćanje poreskih obaveza, na kojima je osmanska centralna vlast uporno insistirala. Međusobne odnose opterećivala je i nemogućnost da se otkrije pravi identitet samozvanog cara, koji se predstavljao kao svrgnuti ruski car Petar III. Samim tim i ciljevi njegovog djelovanja, doveli su u Bosanskom ejaletu do niza nedoumica pa i pitanja kako neutralisati uticaj jedne velike sile u svom susjedstvu i njenog glavnog eksponenta, koji je svojim dolaskom dodatno uzdrmao labavu osmansku vlast u Crnoj Gori. Uz primjenu diplomatskih aktivnosti i konkretnih radnji, bosanski vezir nije uspio da ubijedi Crnogorce da Šćepana Malog kao varalicu, udalje od sebe. Zbog te činjenice, ali i odbijanja plaćanja harača pojedinih plemena po nagovoru Šćepana Malog, bosanski vezir je 1768. godine po naređenju Porte preduzeo vojnički pohod na Crnu Goru. Sultanova vojska bila je nadmoćnija, pa su sva plemena, koja su bila van područja glavnih borbi, pristala da plate zaostale poreske obaveze. Vojni pohod osmanske vojske za izvjesno vrijeme je pogoršao odnose Bosanskog ejaleta i Crne Gore, umanjio mogućnosti daljih pregovora i zaustavio protok trgovačke robe između ova dva politička subjekta.

Ključne riječi: Šćepan Mali, Bosanski ejalet, Osmansko carstvo, Crna Gora, Crnogorci, historiografija, historija, historičari.

Abstract: The author in his work analyzed the views of Montenegrin historiography on the relations between the Bosnian Vilayet and Montenegro in the period from 1767-1773. Relations between the Bosnian Vilayet and Montenegro at the time of Šćepan Mali took place at a time when the Sublime Porte, still considered Montenegro as a part of its territory, and members of

Montenegrin tribes as its taxpayers. The specific position of Montenegro since the appearance of Metropolitan Danilo Petrović, pointed to the fact that the Orthodox population from that area began to refuse regular payment of tax obligations, which the Ottoman central government persistently insisted on it. Mutual relations were burdened by the impossibility of revealing the true identity of the self-proclaimed Tsar, who presented himself as the deposed Russian Tsar Peter III. Thus, the goals of his activities led to a series of doubts in the Bosnian Vilayet, including the question of how to neutralize the influence of a great power in its neighborhood and its main exponent, which with its arrival further shook the loose Ottoman rule in Montenegro. With the application of diplomatic activities and concrete actions, the Bosnian vizier failed to convince the Montenegrins to distance Šćepan Mali as a fraud. Due to that fact, Šćepan Mali urged certain tribes for refusal to pay tribute, the Bosnian vizier in 1768, on the orders of Porte, undertook a military campaign in Montenegro. The Sultan's army was superior, so all the tribes, which were outside the area of the main battles, agreed to pay the arrears of taxes. The military campaign of the Ottoman army for some time worsened the relations between the Bosnian Vilayet and Montenegro, reduced the possibilities of further negotiations and stopped the flow of trade goods between these two political entities.

Keywords: *Šćepan Mali, Bosnian Vilayet, Ottoman Empire, Montenegro, Montenegrins, historiography, history, historians.*

U historiji Osmanske države XVIII stoljeće predstavlja izuzetno dinamično i burno razdoblje koje je ispunjeno ratovima, ekonomskim krizama i migracionim pokretima stanovništva. Kao ozbiljan takmac na političkoj sceni naspram Osmanske države, pojavila se tada i Rusija, kojom je upravljao Petar Veliki. Ojačala Rusija počela je u XVIII stoljeću razvijati svojevrstu strategiju kojoj je na ruku išla vjerska pripadnost znatnog dijela balkanskih naroda, koji su u njoj vidjeli svoju moćnu zaštitnicu i oslobodioca. Rusija je u svojim političkim težnjama pribjegavala različitim planovima, a jedan od njih bio je raspirivanje požara unutar Osmanske države u njenim raznim provincijama, naročito na Balkanu.

U zamršenoj konstelaciji balkanskih odnosa našao se i Bosanski ejalet. Njegova teritorija je u XVIII stoljeće ušla kao najistureniji dio Osmanskog carstva u evropskom dijelu, čime je uveliko porasla njegova strateška pozicija.¹

¹ Hazim, Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982, 77-79; Enes, Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo, 1989, 7.

Prilična eksponiranost prema Mletačkoj republici, Habzburškoj monarhiji i nemirnoj Crnoj Gori, bila je uzrok čestih političkih nestabilnosti na toj teritoriji tokom čitavog XVIII stoljeća. Ipak, za razliku od XVII stoljeća kada je područje Bosanskog ejaleta bilo polazišni prostor za ofanzivne akcije, u XVIII stoljeću njegova teritorija postaje odbrambeni bedem iz kojeg se njegovo stanovništvo branilo od svih spoljnih nasrtaja.²

Jedan od glavnih razloga za sukobe sa Crnom Gorom, proizilazio je iz čestih upada Crnogoraca i Brđana na teritoriju Hercegovačkog sandžaka i drugih djelova Ejaleta. U prvom redu tu se radilo o napadima na torine, pljenidbi stoke i borbama oko pasišta, ali i o tome da su se Crnogorci tokom XVIII stoljeća odlučili na sklapanje saveza sa Mletačkom republikom i Austrijom, a prvenstveno sa Rusijom, očekujući da uz njihovu pomoć ostvare konačno oslobođenje od osmanske vlasti.³ Zbog pograničnih sukoba, osmanska centralna vlast je bila prinuđena da u više navrata organizuje i vojne pohode protiv Crne Gore, ne da zaštiti svoje pogranično stanovništvo, već da Crnogorcima stavi do znanja da Osmanska država još uvijek polaže svoja suverena prava na tu teritoriju.⁴

U periodu neposredno nakon Karlovačkog mira, iz pograničnih oblasti Bosanskog ejaleta moglo se računati na 16.000 vojnika i njihovih zapovjednika, koji su mogli biti angažovani i u vojnim pohodima protiv susjeda, ukoliko bi to nalagala određena situacija.⁵ Jedan od prvih pohoda protiv Crne Gore preduzet je 1712. godine, da bi dvije godine kasnije (1714), protiv Crne Gore ratovao i Numan-paša Ćuprić.⁶

U pohodu Ahmet-paše Šapčalije koji je započeo u julu, a bio okončan u avgustu 1712. godine, u potpunosti su probijene crnogorske odbrambene linije,

² Enes, Pelidija, Ratovi i odbrana Bosanskog ejaleta u XVIII stoljeću, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, 156.

³ Muhamed, Hadžijahić, *Odnosi Bosanskog ejaleta sa Crnom Gorom u XVIII vijeku*, Istorijski zapisi, 3, Titograd, 1980, 85; *Istorija Osmanskog Carstva*, priredio Rober, Mantran, Clio, Beograd, 2002, 382 (u narednim napomenama za ovu bibliografsku jedinicu prilikom navođenja koristićemo skraćenicu IOC).

⁴ M. Hadžijahić, *Odnosi Bosanskog ejaleta sa Crnom Gorom*, 85.

⁵ E. Pelidija, *Ratovi i odbrana Bosanskog ejaleta u XVIII stoljeću*, 157.

⁶ Jovan, Tomić, *Pohod Numan-paše Ćuprića na Crnu Goru 1714*, Glas SKA, CXLVII, Beograd, 1932, 45-132; Gligor, Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, Cetinje, 1955; *Kratka istorija Crne Gore 1496-1918*, priredio Živko, M., Andrijašević, Bar, 2000, 57; Žarko, Šćepanović, *Kratka istorija Crne Gore*, Podgorica, 2002, 136; Živko, M., Andrijašević-Šerbo, Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica, 2006, 114.

čime je osmanskoj vojsci bilo omogućeno da lahko dođe do Cetinja. Ahmet-paša je po dolasku na Cetinje sazvaio najuglednije knezove i sa njima izvršio pomirenje. Prema izvještaju koji je sam Ahmet-paša uputio zadarskom provi-duru, knezovi su „priznali našu vlast kao i ranije i obećali odustati od hajdučije, nereda i buna i u tu svrhu dali snažne zaloge.“⁷ Što se tiče poreskih obaveza, prema navodima kojima je raspolagala dubrovačka vlada „pobunjenicima će biti sve oprošteno ako se vrate do određenog vremena svojim kućama i budu mirni i pokorni; što se glavarine tiče, mogu je platiti u dvije-tri rate“.⁸ Mitropolita Danila Petrovića, koji je prebjegao na mletačku teritoriju, Ahmet-paša nije uspio da uhvati. Smatrajući da je izvršio zadatak, Ahmet-paša je Cetinje napustio 4. septembra 1712. godine.⁹ Posmatrano sa vojnog stanovišta, politički vrh Bosanskog ejaleta je, u saglasnosti sa centralnom vlašću, pohodom na Crnu Goru, svojim susjedima poslao jasnu poruku o spremnosti da uz pomoć vojnih snaga ne dozvoli bilo kakve promjene u odnosu na postojeće stanje.

Sklopljeno primirje na Cetinju nije bilo dugog vijeka. Novi neredi i neizvršene poreske obaveze od strane Crnogoraca prema osmanskoj državnoj blagajni, te uz njih i četovanja, bili su dovoljan razlog za novi pohod osmanske vojske kojom je 1714. godine komandovao Numan-paša Ćuprilić. Pohod je započeo u septembru i potrajao je do početka novembra 1714. godine. Sa područja Bosanskog ejalet bilo je mobilisano oko 7.000 vojnika.¹⁰ Crnogorske snage nijesu uspjele da pruže jači otpor pa je Numan-paša 20. oktobra uputio izvještaj Porti u kome je saopštio da je Crna Gora pokorena. Podaci o broju stradalih Crnogoraca u ovom pohodu su različiti, tako da se pominju brojke od 500 do 2.000 poginulih.¹¹ U Numan-pašinom pohodu naročito teško su stradala naselja u podllovćenskoj Crnoj Gori. U ropstvo je odvedeno između 2.000 i 3.000 ljudi, koji su naseljeni po Glasincu i Romaniji.¹²

⁷ M. Hadžijahić, *nav. rad*, 89.

⁸ *Isto*, 89.

⁹ E. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira*, 78.

¹⁰ *Isto*, 90.

¹¹ Uporedi: Ž. Šćepanović, *Kratka istorija Crne Gore*, 137; *Kratka istorija Crne Gore*, priredio Živko M. Andrijašević, Bar 2000, 58; Ž. M. Andrijašević-Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, 114; Živko M. Andrijašević, *Istorija Crne Gore (od najstarijih vremena do 2006)*, Beograd, 2015, 108.

¹² Uporedi: E. Pelidija, *Ratovi i odbrana Bosanskog ejaleta u XVIII stoljeću*, 159; Ž. Šćepanović, *nav. dj.*, 137.

Nakon pomenutih pohoda Osmansko carstvo je za duži period bilo zauzeto ratovima protiv Mletačke republike i Rusije, tako da su odnosi između Bosanskog ejaleta i Crne Gore bili uglavnom snošljiviji sve do sredine XVIII stoljeća. Pogoršanje u međusobnim odnosima uslijedilo je nakon povratka mitropolita Vasilija Petrovića iz Rusije 1755. godine. Prema svjedočenju Bona Benića, hrvatskog franjevca, filozofa i ljetopisca, pomenute godine se „Crna Gora počeo odmetati i Turkom dosta zla činiti“, zbog čega je tadašnji bosanski vezir Mehmed-paša Kukavica iznova posegao za upotrebom vojske.¹³ Učinio je to nakon odobrenja sultana Osmana III, koji je početkom 1756. godine izdao naredbu o napadu na Crnu Goru. Do napada je došlo krajem oktobra iste godine. Osmanske trupe su u ovom pohodu raspolagale sa 20.000 ljudi, među kojima je bilo 4.000 janičara, ali su uprkos tome Crnogorci nastojali da pruže otpor dostojan njihovog nastojanja da više ne plaćaju poreske obaveze.¹⁴ Glavni napad bio je usmjeren od Nikšića prema Čevu. Osmanskim snagama koje su nadirale suprotstavio se Nikola Tomanović od Rovina („Nikac od Rovina“). Tokom same borbe Nikac je s odredom od 30 ljudi uspio da prodre u glavni logor osmanske vojske i ubije Osman-pašu.

Drugi odred osmanske vojske je sa područja Hercegovine, preko Grahova, imao zadatak da prodre na područje Cuca. U jednom od sukoba crnogorske snage su uspjele da 3. decembra kod sela Prediša (Bjelice) pod komandom

¹³ Bono Benić (Ćatići kraj Kaknja, oko 1708. – Kraljeva Sutjeska, 25. mart 1785), hrvatski ljetopisac. Pripadao je franjevačkom redu. Studirao je filozofiju i teologiju u Italiji, predavao filozofiju u Šibeniku i Zastrogu od 1731-1734. godine. Na tlu Bosanskog ejaleta obavljao je niz značajnih funkcija za potrebe Rimokatoličke crkve. Bio je vaspitač, gvardijan, definit (1748), kustod (1758) i provincijal Bosne Srebrne (1765-1768; 1774-1777). Zbog zaštitničkog stava koji je imao u vezi sa franjevcima, više puta je bio zatvaran i kažnjavao. Autor je spisa o osnivanju Bosanske provincije „Cum Auctor Epitomae“, („Budući da je autor pregleda“), koji je objavljen 1777. godine. U rukopisu je ostao njegov rad pod naslovom „Protocolum conventus Suttiscae“, koji je u cjelosti objavio I. Gavran 1979. godine pod naslovom „Ljetopis sutješkog samostana“ (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6918>). Vidi i: M. Hadžijahić, *nav. rad.*, 90.

¹⁴ Dimitrije Milaković navodi da su osmanske snage brojale 40.000 ljudi (*Istorija Crne Gore*, napisao Dimitrije, Milaković, Pančevo, 1856, prvo presnimljeno izdanje, Kragujevac, 1995, 119).

Stanislava Stana Radonjića i u rejonu Tomića, na kratko zaustave osmansku vojsku i nanesu joj određene gubitke.¹⁵ Nakon ove bitke dalje operacije osmanske vojske su obustavljene u prvom redu zbog loših vremenskih okolnosti, što je za crnogorsku stranu bio veliki moralni uspjeh. Iako osmanske snage u ovom sukobu nijesu bile poražene, narodno predanje i epska pjesma su ovakav ishod pretvorili u veliku pobjedu crnogorskih snaga. Tokom daljeg razvoja događaja ipak je došlo do potpisivanja sporazuma o daljim odnosima. Mir je potpisan u Nikšiću u januaru 1757. godine. Crnogorski knezovi su prihvatili zah-tjeve bosanskog vezira da se odreknu četovanja na osmanskoj teritoriji, da isplate harač i da na svojoj teritoriji ne primaju izaslanike stranih država.¹⁶

Krajem decembra 1757. godine vezir Bosanskog ejaleta je objavio svoju bujuruldiju mitropolitu Savi Petroviću, koja se odnosila na dozvolu obavljanja mitropolitskih funkcija. Bujuruldija je trebala da svjedoči o priznavanju osmanske vrhovne vlasti nad Crnom Gorom, čak i u dijelu koji se odnosio na sferu duhovnih pitanja.¹⁷ Da bi mirovni ugovor imao potpunu važnost, crnogorski izaslanici su pred šerijatskim vijećem u Travniku, morali preuzeti obavezu o plaćanju godišnjeg harača koji je bio utvrđen na 1.010 haračkih bošči. Kao garanciju da će „biti pokorni i privrženi u svakom pogledu kao ostala raja“ osmanskoj vlasti i da će u buduće poštovati potpisani dogovor, Njeguši, Cetin-jani, Ćeklići i Riječani su morali predati taoce koji su u Travniku imali ostati sve „dok ne skupe i isplate harač“.¹⁸

Nakon smrti mitropolita Vasilija Petrovića u Sankt Peterburgu 21. marta 1766. godine, crnogorsko društvo je zapalo u tešku krizu, koja je prijetila da na izvjestan način oslabi i labave veze koje su povezivale Crnu Goru i Bosanski ejalet. Različite političke struje koje su u Crnoj Gori pokušale da ostvare premoć i tako izbiju u prvi plan, prijetile su da ugroze i kult Rusije koji je u Crnoj Gori mukotrpno gradio mitropolit Vasilije. Cjelokupnu krizu i politička spore-

¹⁵ Uporedi: Ž. Šćepanović, *Kratka istorija Crne Gore*, 143; Ž. M. Andrijašević-Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, 121; Ž. M. Andrijašević, *Istorija Crne Gore (od najstarijih vremena do 2006)*, 117.

¹⁶ Radoslav, Raspopović, *Istorija diplomatije Crne Gore 1711-1918*, Podgorica, 2009, 66.

¹⁷ *Isto*, 66.

¹⁸ J. Tomić, *Turski pohod na Crnu Goru 1756*, 335.

nja pojedinih struja, vješto je iskoristio jedan stranac, koji se pojavio u manastiru Maine u blizini Budve u jesen 1766. godine, kome je pošlo za rukom da se već naredne godine dočepa prijestola u Crnoj Gori i na upravi ostane do pred kraj septembra 1773. godine. Bio je to Šćepan Mali, koji će u historiji Crne Gore ostati poznat kao samozvani car koji se izdavao za ubijenog ruskog cara Petra III.

* * *

Sve do pojave studije Gligora Stanojevića pod naslovom „Šćepan Mali“, koja je objavljena u Beogradu 1957. godine u izdanju SANU, o Šćepanu Malom postajala je obimna objavljena građa, ali se, i pored te činjenice, niko nije usuđivao da o toj historijskoj ličnosti uradi adekvatnu studiju.¹⁹ Crnogorska historiografija se svakako i prije pojave pomenute studije bavila Šćepanom Malim, ali ta razmatranja nijesu u potpunosti razriješila mnoštvo bitnih pitanja koja su vezana za ovu zanimljivu historijsku ličnost. U prvom redu, ni do današnjeg dana, sasvim pouzdano i sa sigurnošću, nije dobijen odgovor na pitanje o pravom identitetu Šćepana Malog. Istina, istraživački naponi Rastislava V. Petrovića i Dušana Martinovića, koji su rezultirali dvjema studijama pod nazivom „Šćepan Mali: zagonетка je rešena“ (Beograd, 2001) i „Dr Jovan Stefanović Baljević (ili Šćepan Mali), život i rad“ (Podgorica, 2002), upućuju na zaključak da se iza ličnosti Šćepana Malog krije Stefan Baljević, rodом iz Bratonožića, koji je na Univerzitetu u Haleu 1752. godine odbranio disertaciju pod naslovom „Širenje religije militantnim sredstvima“.²⁰ Prema istraživanjima Ruskinje A. P. Bažove, Šćepan Mali bi mogao biti Crnogorac u ruskoj službi, major Stjepan Petrović.²¹ Bez obzira o kome se radilo i ma ko on bio, koristeći se rasprostranjenim kultom Rusije u Crnoj Gori, samozvanom caru je pošlo za rukom da preuzme vlast u Crnoj Gori 17. oktobra 1767. godine.²² Malo prije preuzimanja vlasti, dok je još pokušavao da se nametne Crnogorcima, Šćepan

¹⁹ Vidi: Šime, Ljubić, *Spomenici o Šćepanu Malom*, Glasnik SUD, 2, Beograd, 1870; Marko, Dragović, *Dokumenti o Šćepanu Malom*, Spomenik SKA, XXII, Beograd, 1893.

²⁰ ICG.

²¹ Bažova, P., A, *Крестьянские войны в России XVII-XVIII веков: проблемы, поиск, решения*, „К вопросу о самозванстве кануна Крестьянской войны 1773-1775. г.“, Академия наук СССР, Москва, 1974, 390-399.

²² ICG, 3/1.

Mali je juna 1767. godine (Muharrem 1181. godine po hidžri), pobunio crnogorske stanovnike nastanjene u graničnom dijelu prema Bosanskom ejaletu i muslimanskim stanovnicima nanio dosta štete.²³ Šćepan Mali se, da bi podstakao pobunu, lažno predstavljao kao ruski car, a svog prijatelja, koji je bio u njegovom društvu, predstavljao kao srpskog mitropolita.²⁴

Porijeklo Šćepana Malog, koliko god da ga je on sam saopštavao, ostalo je nerazmršeno klupko u koje su bili uvezani konci sa različitih strana. On je govorio da je iz Trebinja, Mostara, Like, Bosne, Crne Gore, Hercegovine gdje je služio nekog agu Arslanovića itd.²⁵ Šta više, sinovac mitropolita Save Petrovića, koji se u vrijeme Šćepanovog ustoličenja vratio iz Rusije, tvrdio je da Šćepan nije ruski car, već jedan ruski general.²⁶ Bez obzira na to, sam mitropolit Sava je početkom januara 1768. godine povjerovao da je Šćepan Mali zaista ruski car i o tome svojim pismom obavijestio mletačkog generalnog providura. Međutim, po prispijeću pisma od ruskog poslanika iz Carigrada, koje je stiglo samo dan kasnije nakon što je mitropolit obavijestio mletačku vladu o Šćepanovom identitetu, saznalo se da je Šćepan varalica, pa se mitropolit Sava iznova morao obratiti generalnom providuru sa izvinjenjem, ali i čuđenjem da se tako nešto moglo desiti iz jednostavnog razloga što se samozvanac zakleo na krst i Jevanđelje da je ruski car.²⁷ Prema svjedočenju savremenika, Šćepan Mali se izdavao za osmanskog podanika iz Bosne, Grka iz Janjine, Mainota, čovjeka iz Mostara, Dalmatinca kome je prezime Raičević, ali isto tako i da je Crnogorac „rodom i koljenom“.²⁸ Pojedini historičari su zapazili da je Šćepanov izgovor bio bosanski.²⁹ Bez obzira na te činjenice, Šćepan Mali je preuzimanjem vlasti u Crnoj Gori, izazvao čitavu lavinu uzbudjenja na tadašnjim evropskim dvorovima, posebno na sultanovom, ruskom i mletačkom dvoru. Na

²³ Salih, Sidki, Hadžihuseinović Muvekkīt, *Povijest Bosne*, knj. 1, El-Kalem, Sarajevo, 1999, 541.

²⁴ *Isto*, 541.

²⁵ Opširnije: Gligor, Stanojević, *Šćepan Mali*, Beograd, 1957, 11-18.

²⁶ *Isto*, 12.

²⁷ Jevto, Milović, *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore (1685-1782)*, Cetinje, 1956, 314-315.

²⁸ Marko, Dragović, *Dokumenti o Šćepanu Malom*, Spomenik SKA, XXII, Beograd, 1893, 38.

²⁹ Ljuba, Stojanović, *Prilog istoriji Crne Gore vremena Stepana Maloga*, Godišnjica Nikole Čupića, 11, Beograd, 1889, 301.

svim dvorovima bilo je i te kako razloga za zabrinutost od koraka koje će preduzeti „car Šćepan“.

Sa aspekta ovog rada bitno je ukazati na to kako je crnogorska historiografija vidjela političko djelovanje Šćepana Malog, posebno u dijelu odnosa prema Bosanskom ejaletu, ne zanemarujući tu i ulogu susjednog Skadarskog sandžaka iz koga su do Crne Gore, takođe dopirali raznovrsni uticaji. U pokušaju da na definisano pitanje damo što iscrpniji odgovor, pregledali smo, između ostalog i bibliografiju „Zapisa“ i „Istorijskih zapisa“ kao najreferentijeg časopisa za historijska pitanja u Crnoj Gori i na žalost uočili da je svega jedan autor tretirao pitanje odnosa Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Radi se o dr Božidaru Šekularcu, koji je u broju 1-2 „Istorijskih zapisa“ za 2002. godinu, publikovao svoj rad pod nazivom „Tragovi srednjovjekovnih veza i odnosa Crne Gore i Bosne.“³⁰ No, iako je to tako, svakako se mora zapaziti da je kroz niz posebnih izdanja i drugih historiografskih radova, u crnogorskoj historiografiji zabilježeno niz korisnih podataka koji se tiču odnosa Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Tako je i sa onim radovima koji se odnose na period upravljanja Crnom Gorom od strane Šćepana Malog. Posebno je pitanje da li su u tim radovima tretirane različite dimenzije odnosa između Crne Gore i Bosne i Hercegovine kroz prošlost.

Svi crnogorski historičari iz XIX stoljeća, bez izuzetka, najveću pažnju su u svojim historijama, kada je u pitanju Šćepan Mali, usmjerili na način njegovog dolaska na crnogorski vladarski tron i pokušaj da formira organe vlasti. Na taj način uveliko su zapostavljene sve druge dimenzije u odnosima između Crne Gore i Bosne i Hercegovine, odnosno tadašnjeg Bosanskog ejaleta.

Jedan od prvih historiografskih spisa u kojima susrećemo podatke koji se odnose na upravu Šćepana Malog u Crnoj Gori, jeste „Kratka istorija Crne Gore“ mitropolita Petra I Petrovića, koja je objavljena 1835. godine. Mitropolit Petar I nas u svojoj „Istoriji“ izvještava o tome da se Šćepan Mali u Crnoj Gori pojavio 1766. godine i da je „neki protua rodod iz Kranjske“. Plan kako da postane „gospodarom Crne Gore“, skovao je u manastiru Maine, a nakon toga preuzeo vlast izdajući se za ruskog cara Petra III.³¹ Za kratko vrijeme Šćepan Mali „takovi strah i pokornost useli u narod k vlasti, kakove nigda dotle nije

³⁰ Vasilije, Jovović; Nada, Drašković, *Zapisi – Istorijski zapisi 1927-2007*, Podgorica, 2007, 143.

³¹ Petar I, Petrović, *Djela*, priredio Branislav Ostojić, Podgorica, 1999, 812-813.

bilo u Crnoj Gori“.³² Upravo u zavođenju reda, koji nije odgovarao Mlečanima, koji su zbog toga korili sultana što je dozvolio da se „njegovoj mlogomućnoj vlasti protivi šaka naroda Crnogoraca i Brđana“, po mitropolitovom shvatanju, nalazio se glavni razlog za poremećaj odnosa između Crne Gore i Osmanskog carstva. Kada je sultan Mustafa III saznao za takvo stanje u Crnoj Gori, izdao je naredbu vezirima oko Crne Gore da je napadnu sa 180.000 vojnika. Po sultanovoj naredbi oko polovine avgusta 1768. godine uslijedio je napad vojnih snaga vezira bosanskog i rumelijskog na Crnu Goru, kome se suprotstavilo 10.000 Crnogoraca. Crnogorci su u boju zaštitili Šćepana Malog, tako što su rekli da je poginuo, a osmanska vojska se usljed hladnih dana povukla sa bojišta. Crnogorci su joj u povlačenju nanijeli znatne gubitke tako da Crna Gora „i tad kao i vazda ostane samovlastna, a Brda od nevolje uđu pod Turke“.³³ To bi u najkraćem bilo mitropolitovo viđenje uprave Šćepana Malog u Crnoj Gori i tadašnjih odnosa Crne Gore sa Bosanskim ejaletom. Dakle, mitropolit Petar I je u svom opisu vladavine Šćepana Malog bio vrlo površan, iako je tom periodu za razliku od ostalih autora vremenski bio najbliži, šta više bio je savremenik Šćepana Malog i u trenutku njegovog dolaska na vlast imao je 19 godina. On nije pribjegao tome da kroz detaljniju analizu sagleda tadašnje odnose Crne Gore sa susjedima, ali joj je ipak pokušao pribaviti atribut samostalnog političkog subjekta, navodeći da je „vazda samovlastna“.

Sljedeći autor u čijem djelu je izložena i vladavina Šćepana Malog u Crnoj Gori, bio je Simeon Milutinović Sarajlija. U njegovoj „Istoriji Crne Gore od iskona do novijega vremena“, koja je objavljena u Beogradu 1835. godine, takođe se daje kratak pregled uspona, odnosno dolaska na vlast u Crnoj Gori Šćepana Malog. Prema Sarajlijinim navodima, Šćepan je za to najviše imao da zahvali mainskom kapetanu Marku Tanoviću, koji je posvjedočio da se radi o ruskom caru Petru III.³⁴ Pojava ruskog cara u Crnoj Gori uznemirila je Mlečane i sultanov dvor, zbog čega je sultan na Crnu Goru poslao svoju vojsku sa zadatkom da uhapsi „cara“. Značajnu ulogu u traženju Šćepana Malog imao je, prema tvrdnjama Simeona Milutinovića, Šuvajlija, paša bosanski

³² *Isto*, 813.

³³ *Isto*, 814.

³⁴ Simeon, Milutinović, Sarajlija, *Istorija Crne Gore*, prevod Drago Ćupić, Cetinje, 1997, 100, 101.

(?), kome ipak nije pošlo za rukom da ga pronađe.³⁵ U daljim navodima vezanim za Šćepana Malog, Milutinović saopštava i jednu epsku pjesmu koja govori o sukobu Crnogoraca i osmanske vojske „pod Ostrogom, visokom planinom“.³⁶ U toj pjesmi pjevač kritikuje Bošnjake (sic!), da se „sakriti ne znadu / kako što se kriju Crnogorci“, već navodno „Bošnjak glasovito viče“ i poziva na junački megdan.³⁷ Naravno, Šćepan Mali je preživio ovaj boj i u Crnoj Gori vladao sve do 1773. godine. Kao što se iz ovog kratkog navoda dâ zaključiti, Milutinović je odnose Crne Gore sa Bosanskim ejaletom vidio kao neprijateljske, a razlog za neprijateljstvo nalazio je u činjenici što Crnogorci nijesu htjeli da priznaju osmansku vlast. Uz navedenu pjesmu kao izvor, Milutinović navodi i carsku gramatu koja je Crnogorcima bila upućena iz Rusije 1769. godine, nakon objave rata Osmanskom carstvu.³⁸

Ni Milorad Medaković u svojoj „Povjestnici Crne Gore od najstarijeg vremena do 1830. godine“, koja je štampana u Zemunu 1850. godine, ne donosi ništa novo u vezi sa Šćepanom Malim. Prema njegovim navodima Šćepan Mali se u Crnoj Gori pojavio 1766. godine pod imenom ruskog cara Petra III. Ubrzo je uspio da zavede red u Crnoj Gori, što je izazvalo podozrenje osmanske vlasti, koja je zbog toga 1768. godine uputila svoju vojsku protiv Crne Gore.³⁹ Medaković prihvata mišljenje mitropolita Petra I Petrovića u pogledu brojnosti osmanske vojske koja je napala Crnu Goru 1768. godine i saglasan je da se radi o broju od 180.000 vojnika, mada se radi o pretjeranim ciframa.⁴⁰

U „Istoriji Crne Gore“ koju je napisao Dimitrije Milaković period vladavine Šćepana Malog obrađen je na 22 strane. Milaković hronološkim redom izlaže događaje u vezi sa Šćepanovim preuzimanjem vlasti u Crnoj Gori. On naglašava da je Šćepan Mali dvije godine prije jeseni 1767. godine obilazio svu Crnu Goru i tom prilikom se uvjerio u veliku privrženost Crnogoraca prema Rusiji.⁴¹ To mu je, uz prvorazrednu pomoć mainskog kapetana Marka Tanovića i njegovo svjedočenje, pomoglo da se predstavi kao nestali ruski car

³⁵ Isto, 102.

³⁶ Isto, 104.

³⁷ Isto, 105.

³⁸ Isto, 107-111.

³⁹ *Povjestnica Crne Gore od najstarijeg vremena do 1830*, sačinio Milorad, Medaković, u: *Povjesnica crnogorska*, Podgorica, 1997, 194.

⁴⁰ Isto, 194.

⁴¹ Dimitrije, Milaković, *Istorija Crne Gore*, prvo presnimljeno izdanje, Kragujevac, 1995, 121.

Petar III. Za razliku od svojih prethodnika koji su se na odnose Šćepana Malog sa svojim susjedima malo ili nimalo osvrnuli, Milaković je pokušao da političku promjenu na prestolu u Crnoj Gori vidi iz ugla susjedskih odnosa. Tako on naglašava da je Šćepan Mali zapovijedio Crnogorcima da „drže među sobom slogu, a s mletačkim podanicima pogranično dobro prijateljstvo“. Šćepan je zabranio svojim podanicima da nedjeljom i praznicima idu na pazar u Kotor, kao što je to ranije bio običaj.⁴²

Odnose Šćepana Malog sa Osmanlijama Milaković je također pokušao da sagleda iz svog ugla. Prema njegovim zapažanjima dok je Šćepan Mali boravio u Mainama, njegovo prisustvo nije mnogo uznemiravalo osmanske vlasti niti stanovništvo iz Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka. Međutim, kada je Šćepan prešao u Crnu Goru, to je unijelo brigu među predstavnicima osmanske vlasti. Navodni strah da bi Šćepan Mali mogao izvršiti napad na susjedne osmanske gradove, primorao je tamošnje zapovjednike da počnu popravljati gradske zidine i u njih dopreмати hranu, vojsku i ratni materijal.

Tek sa pojavom Marka Dragovića u crnogorskoj historiografiji je došlo do značajnog zaokreta u pogledu tretiranja pitanja iz vremena Šćepana Malog.⁴³ Na bazi mnoštva historijskih izvora Dragović je praktično detaljno sagledao naznačeni period i jasno ukazao i na prirodu odnosa Crne Gore sa Bosanskim ejaletom. Dva svakako najznačajnija pitanja iz vremena Šćepana Malog na koja je pažnju skrenuo Marko Dragović su sukob Šćepana Malog sa bosanskim snagama u Ostroškom klancu 1768. godine i misija kneza Dolgorukova u Crnoj Gori.⁴⁴

⁴² Isto, 125.

⁴³ Marko Dragović (Velestovo, 1852. – Cetinje, 1918), istoričar i bibliograf. Osnovnu školu završio je na Cetinju gdje u Bogosloviji nastavio dalje obrazovanje. U Brčelima i Njegušima je radio kao učitelj. Godine 1882. završio je Duhovnu akademiju u Petrogradu, da bi, po povratku u Crnu Goru, bio postavljen za sekretara Uprave prosvjetnih i crkvenih djela. Bio je dopisni član Srpskog učenog društva, a od 1891. i dopisnik SKA. Bio je prvi crnogorski istoričar koji je počeo objavljivati izvore. Napisao je preko 120 stručnih i naučnih radova. Najznačajnija djela su mu: *Mitropolit crnogorski Vasilije Petrović ili Istorija Crne Gore od 1750. do 1766. godine*; *Seobe knjaza gospodara crnogorskoga Ivana Crnojevića s Riječkog grada na Cetinje*.

⁴⁴ Marko, Dragović, *Dokumenti o Šćepanu Malom*, Spomenik SKA, XXII, Beograd, 1893, 12.

Historičar Đorđe Popović u svojoj „Istoriji Crne Gore“ (Beograd, 1896), kratko se osvrnuo na period vladavine Šćepana Malog. Fokus njegove pažnje bio je usmjeren na unutrašnje prilike, a znatno manje na procese na vanjskom planu, koji bi podrazumijevao i odnose sa Bosanskim ejaletom. Popović je u svojoj knjizi dao presjek vladavine samozvanog cara, objašnjavajući na koji način je želio da popravi društveni, politički i ekonomski položaj Crne Gore.⁴⁵

Kao što je naprijed navedeno u studiji pod nazivom „Šćepan Mali“ (Beograd 1957), čiji je autor dr Gligor Stanojević, data je na jednom mjestu vrlo iscrpna analiza vladavine Šćepana Malog iz različitih uglova. U tom kontekstu Stanojević je sagledao i odnose sa Bosanskim ejaletom. Iako je u prvom planu dat pregled političkih odnosa, ipak se i kroz tu vizuru mogu nazrijeti i one druge dimenzije. Njihovu historiju Gligor Stanojević daje kroz obraćanja bosanskog vezira crnogorskom mitropolitu i glavarima i njegove pokušaje da diplomatskim putem ukloni Šćepana Malog iz Crne Gore. Već u svom prvom obraćanju mitropolitu Savi i crnogorskim glavarima vezir silahdar Mehmed-paša 21. marta 1768. godine na samom početku ističe da su Crnogorci „ipak podanici Porte“, zbog čega treba da protjeraju varalicu Šćepana, jer jedino njima i priliči da ga udalje „kao lažnog varalicu.“⁴⁶ Skadarski sandžak-beg je u isto vrijeme preduzeo mjere opreza prema Crnoj Gori, pa je za sve one koji putuju prema Boki Kotorskoj uveo posebne putne isprave, posadu grada Bara je dodatno pojačao i postavio straže prema granici.⁴⁷ Iz jednog drugog pisma koje je 25. maja 1768. godine crnogorskim glavarima uputio muhurdar Rume-lijskog beglerbega, saznaje se da su u zatočeništvu kod Šćepana Malog bila i trojica Spužana, među kojima i sin spuškog kapetana. Toj trojici zatočenika Šćepan je dao tri pisma koja su trebala da dopiju do beglerbega Rumelije, vezira Bosne i spuškog kapetana. Posebno su kao loši, apostrofirani odnosi Crnogoraca sa Spužanima.⁴⁸

Iz pera crnogorskog historičara Jagoša Jovanovića, prvi put se 1947. godine, na Cetinju pojavila knjiga pod nazivom „Stvaranje crnogorske države i

⁴⁵ Đorđe, Popović, *Istorija Crne Gore*, u: Povjesnica crnogorska, Podgorica, 1997, 471-477.

⁴⁶ G. Stanojević, *Šćepan Mali*, 54.

⁴⁷ Šime, Ljubić, *Spomenici o Šćepanu Malome*, Glasnik SUD, 2, Beograd, 1870, 68.

⁴⁸ G. Stanojević, *Šćepan Mali*, 55-56.

razvoj crnogorske nacionalnosti“, koja će dugo ostati kao reprezentativan izvor informacija za sve one koji su željeli da se upoznaju sa prošlošću Crne Gore. U izdanju Izdavačkog centra Cetinje i CID Podgorica, 1995. godine se pojavilo drugo, ispravljeno i dopunjeno izdanje ove knjige sa naslovom „Istorija Crne Gore“. I ovo izdanje tretira period vladavine Šćepana Malog (str. 128-146), dajući mu priličan značaj. Autor Jovanović je u predstavljanju odnosa između Osmanske carevine, Mletačke republike, Dubrovnika i drugih značajnih političkih činilaca, neizostavno upleo i Crnu Goru, odnosno Šćepana Malog, koji se u periodu od 1766-1773. godine nalazio na njenom čelu, kreirajući njenu unutrašnju i vanjsku politiku. U pokušaju da natjeraju Crnogorce da im predaju samozvanog cara, predstavnici osmanskih vlasti iz Skadarskog sandžaka, došli su u poziciju da taj naum moraju izvršiti oružanom silom. Upravo zbog toga je odnos Šćepana Malog prema Bosanskom ejaletu posmatran kroz prizmu susreta na bojnopolju, odnosno kroz borbe koje su uslijedile 1768. godine kada je došlo do poznatog sukoba između Crnogoraca i osmanske vojske na širem frontu, a u okviru njega i u Ostroškom klancu. Kako autor knjige navodi “prema mletačkim izvještajima, bilo je u napadu na Crnu Goru oko 67.000 Turaka“.⁴⁹ Tokom pomenutih sukoba Crnogorci su bili u teškoj poziciji, koju Jovanović procjenjuje kao težu od one iz 1714. godine kada je bio organizovan pohod Numan-paše Ćuprilića.⁵⁰ U svom napredovanju prema Crnoj Gori bosanski vezir i rumelijski begler-beg su uspjeli da prodru do Čeva, gdje je uslijedio predah. Odatle su cetinjskom vladici i njeguškim glavarima poručili da se predaju bez borbe i da im živa dovedu „moskovskog cara“.⁵¹ Crnogorci, ne želeći da predaju Šćepana Malog, poručili da je on nekud pobjegao, a kao dokaz za to osmanskim zapovjednicima su poslali njegovog konja. U situaciji u kojoj su se našli, Crnogorce je spasla jedna slučajnost, kako piše Jovanović, a radilo se o tome da je jedna četa Brđana, koja je krenula u pomoć Crnogorcima, uspjela da na putu od Klobuka za Čevo, zaplijeniti municiju koja je bila namijenjena osmanskoj vojsci. Municija je doturena opkoljenim Crnogorcima koji su uspjeli da izvrše deblokadu i osmansku vojsku sa Čeva primoraju na povlačenje. Prema navodima Jagoša Jovanovića, za vrijeme tih oštih borbi između

⁴⁹ Jagoš, Jovanović, *Istorija Crne Gore*, drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Cetinje-Podgorica, 1995, 134.

⁵⁰ *Isto*, 135.

⁵¹ *Isto*, 135.

osmanske vojske i Crnogoraca, „mletačke vlasti su nemilosrdno kažnjavale svoje podanike u Primorju zbog njihovih pristajanja uz Šćepana Malog. Naročito su stradali Mainjani, Pobori i Brajići. Mnogi od njih su povješani ili pobijeni, a mnogi osuđeni na zatvor i na galije.“⁵² Dalje sagledavanje odnosa sa Bosanskim ejaletom, uglavnom se svodi kroz prizmu odnosa Rusije i Porte o pojavi samozvanca u Crnoj Gori.

Interesantne detalje, koje ne nalazimo kod Jovanovića, dopunjava u svojoj studiji „Pleme Kuči 1684-1796“ (Beograd 1981.) Rastislav V. Petrović, obavještavajući nas da Šćepan Mali u teškim trenucima krajem 1767. godine, nije računao samo na pomoć Crnogoraca i Brđana, već da je jedno pismo uputio i pravoslavcima u Bosni (Petrović navodi „Srbima u Bosni“ – primj. autora), ali da su dva kurira upućena prema toj strani bila uhvaćena i odmah pogubljena.⁵³ Kao i njegovi prethodnici, R. Petrović događaje iz 1768. godine opisuje kao dramatične, surove i teške, navodeći stradanja pojedinih predjela u Staroj Crnoj Gori, Kućima i Piperima.

U svojoj „Kratkoj istoriji Crne Gore 1496-1918“ (Bar 2000), historičar Živko Andrijašević je neizostavno tretirao period vladavine Crnom Gorom od strane Šćepana Malog. Svoje viđenje ovog perioda Andrijašević je saopštio na tri stranice teksta (77-79), pridodajući mu i dvije stranice na kojima su data dva izvorna dokumenta, odnosno pismo Šćepana Malog upućeno Antoniju Renijeru 24. januara 1768. godine i pismo crnogorskih glavara upućeno mletačkom providuru 1. aprila 1770. godine (80-81). Tekst o Šćepanu Malom je sažet i obuhvata najvažnije detalje iz perioda njegove uprave Crnom Gorom. Andrijašević je u svom tekstu saglasan da je u pohodu na Crnu Goru 1768. godine učestvovalo 50.000 vojnika.⁵⁴ Historijsku ulogu Šćepana Malog u Crnoj Gori vidio je prije svega u formiranju organa vlasti, u prvom redu suda i pokušajima sprječavanja krvne osvete.⁵⁵ Druge dimenzije odnosa Šćepana Malog sa okruženjem, u radu nije tretirao.

⁵² Isto, 136.

⁵³ Rastislav, V., Petrović, *Pleme Kuči 1684-1796*, Beograd, 1981, 219.

⁵⁴ Živko, M., Andrijašević, *Kratka istorija Crne Gore 1496-1918*, Bar, 2000, 78.

⁵⁵ Isto, 79.

Značajno mjesto epohi Šćepana Malog dao je i Žarko Šćepanović. U njegovoj posthumno objavljenoj „Kratkoj istoriji Crne Gore“ (CID, Podgorica 2002), vladavina Šćepana Malog je izdvojena kao posebno poglavlje koje je izloženo na šest stranica.⁵⁶ Šćepanović je hronološki sagledao vladavinu Šćepana Malog ističući da je on „priznat od Zbora za ruskog cara i crnogorskog vladara“, ali ne zanemarujući ni činjenicu da se isti pojavio na mletačkoj teritoriji, što je moglo ugroziti međusobne odnose Venecije i Osmanske države, odnosno Bosanskog ejaleta.⁵⁷ U sagledavanju neposrednih odnosa između Bosanskog ejaleta i Crne Gore iz doba Šćepana Malog, Šćepanović navodi zahtjev bosanskog vezira upućen mitropolitu Savi i glavarima da „varalicu Šćepana protjeraju iz Crne Gore“. Oštar zahtjev bosanskog vezira doveo je do organizovanja zbora u Mainama na kome je bilo odlučeno da se plati harač i daju taoči, ali ne i da se Šćepan Mali protjera. Negativan odgovor na glavni zahtjev bosanskog vezira bio je glavni razlog za pokretanje pohoda protiv Crne Gore 1768. godine.⁵⁸ U tom pohodu, kako saopštava Šćepanović, osmanska vojska je teško poharala Bjelopavliće što je ostala brdska plemena prinudilo da plate harač i kao garanciju daju taoce.⁵⁹ O ostalim vidovima odnosa između Bosanskog ejaleta i Crne Gore u vremenu od 1767-1773. godine, Šćepanović nije donio puno podataka.

Obimna „Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. godine“ koju su napisali dr Živko M. Andrijašević i dr Šerbo Rastoder (Podgorica 2006), u tretiranju vladavine Šćepana Malog postavljena je prije svega sa stanovišta uviđanja njegove uloge u učvršćivanju državne vlasti, tako da su, vjerujemo zbog toga, izostali diskursi vezani za detaljnije sagledavanje odnosa sa susjedima pa i sa Bosanskim ejaletom.⁶⁰

U svojoj nedavno objavljenoj „Istoriji Crne Gore (Od najstarijih vremena do 2006. godine)“ (Beograd, 2015), Živko M. Andrijašević se iznova osvrnuo

⁵⁶ Žarko, Šćepanović, *Kratka istorija Crne Gore*, Podgorica, 2002, 147-153.

⁵⁷ *Isto*, 148, 150.

⁵⁸ *Isto*, 151.

⁵⁹ *Isto*, 151.

⁶⁰ Živko, M., Andrijašević, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica, 2006, 125-128.

na period vladavine Šćepana Malog i to na ukupno četiri stranice (121-125). Andrijaševićev osvrt je vrlo sličan prethodnim, što zapravo znači da je glavnu okosnicu odnosa vidio u pokušaju snaga sa područja Bosanskog ejaleta da sa vlasti uklone Šćepana Malog kao eksponenta ruskog uticaja.⁶¹

Vrlo je indikativno da se niko od navedenih autora Istorije Crne Gore, nije zapitao, kako to da je svima zasmetalo „zavođenje reda“ u tada malenoj Crnoj Gori. Zar po prirodi stvari zavođenje reda ne predstavlja osnovu na kojoj je moguće graditi sve druge odnose? Zar jednoj zajednici koja je dugo bila u ratu, nije odgovaralo mirno stanje i ulazak u zonu stvaranja radnog poretka.

Pođemo li od činjenice da je Osmansko carstvo bilo država koja je insistirala na plaćanju poreskih obaveza, onda je sasvim razumljivo pretpostaviti da je i dijalog osmanskih dostojanstvenika sa Šćepan Malim mogao biti izvje stan.

Umjesto zaključka

Na kraju, umjesto zaključka, dovoljno je reći da je dominacija političke i događajne historije doprinijela tome da je pažnja historičara u pogledu Šćepana Malog više bila usmjerena na proces njegovog uzdizanja na crnogorskom vladarskom tronu i njegovo učvršćivanje vlasti kroz proces formiranja pojedinih organa, nego na prirodu raznovrsnih odnosa Crne Gore sa susjednim Bosanskim ejaletom ili Skadarskim sandžakom u tom periodu (političkih, trgovinskih, diplomatskih). Matrice dominantne događajne historije nije uspio da se oslobodi ni jedan od crnogorskih historiografa XIX stoljeća. Puko preuzimanje navoda od svojih predhodnika, imalo je za posljedicu nedovoljno razumijevanje politike koju je vodilo Osmansko carstvo kao uređena država i prije svega velika sila na Balkanu. Svestraniji pristup Šćepanu Malom, njegovoj vladavini i vremenu u kome je živio, ostvario je tek Gligor Stanojević, unoseći u svom radu i kritičku notu neophodnu za valjana historiografska ostvarenja koja treba da izdrže probu vremena. Njegov put slijedili su unekoliko Rastislav V.

⁶¹ Živko, M., Andrijašević, *Istorija Crne Gore (Od najstarijih vremena do 2006. godine)*, Beograd, 2015, 124.

Petrović i Dušan Martinović, koji su kao primaran cilj u svom radu postavili otkrivanje identiteta Šćepana Malog, a ne razvijanje složenije historiografske slike jedne ličnosti i vremena u kom je ona djelovala.

RELATIONS BETWEEN BOSNIAN VILAYET AND MONTENEGRO IN THE AGE OF ŠĆEPAN MALI FROM INTERPRETATION MONTENEGRIN HISTORIOGRAPHY

Instead of a conclusion

In the end, instead of concluding, it is enough to say that the dominance of political and history events contributed to the historian's attention to Šćepan Mali focused more on the process of his rise to the Montenegrin throne and his consolidation of power through the process of forming specific bodies rather than on diverse relationships of Montenegro with the neighboring Bosnian Vilayet or Skadar Sandzak in that period (political, trade, diplomatic).

None of the Montenegrin historians of the 19-century did not succeeded to get rid of the matrix of this dominant event in history. Simply taking, the allegations from their predecessors resulted in a lack of understanding of the policies pursued by the Ottoman Empire as an organized state and, above all, a great power in the Balkans. Only Gligor Stanojević achieved a more versatile approach to Šćepan Mali, his rule and the time in which he lived, introducing in his work a critical note necessary for valid historiographical achievements that should stand the test of time. His path was followed to some extent by Rastislav V. Petrović and Dušan Martinović, who set the discovery of Šćepan Mali's identity as their primary goal, rather than developing a more complex historiographical picture of a person and the time in which he worked.